

**“БОБУРНОМА”ДА ДАВЛАТНИ БОШҚАРИШ САНЪАТИ ВА ХУҚУҚИЙ МАСАЛАЛАР**

Тилавбаева Гулсанам Бекпулатовна,  
Тошкент давлат транспорт университети,  
“Халқаро оммавий ҳуқуқ” кафедраси ўқитувчиси

**Аннотация**

Мақолада Захриддин Мухаммад Бобурнинг “Бобурнома” асари ва унда давлатни бошқариш санъати, ўз замондошлари: ҳукмдорлар, уламолар, шоирлар, санъаткорларнинг сурат ва сийратларини тасвирлаши, лай оладик, Бобурнинг олийжаноб ва улуғ ҳукмдорга хос фазилатлари, ҳуқуқий масалаларни ҳал қилиниши каби масалалар таҳлил қилинган.

**Калит сўзлар:** “Бобурнома”, давлат, ҳуқуқ, ҳукмдор, уламо, сийрат, ақл-заковатлилик, саҳоватлилик.

Бобур ва Бобурийлар ҳақида юзлаб олимлар илмий изланишлар қилганлар. Жумлада, ингилиз олими Элфинистон “Бобурнома” асарига шундай муносабат билдиради: “Бу мемуарларда буюк турк подшосининг ҳаёти батафсил тасвирланган, унинг шахсий ҳис-туйғулари ҳар қандай муболағадан, пардадан ҳоли, унинг услуби оддий ва мардона, шунингдек, жонли ва образли, ўз замондошларининг қиёфаларини, интилишларини, ҳаракетларини ойнадек равшан тасвирлайди. Бу жиҳатдан у, осийда ягона, чинакам тарихий тасвир намунасидир. Бобур ҳар бир одамнинг ташқи кўринишини, кийимини, таъбини ва одатини ифода қилади ва мамлакатларни, уларнинг иқлимини, табиатини, ҳўжалигини, санъат ва ҳунармандчилик асрларини тасвирлаб беради. Лекин асарга муаллифнинг ҳаракети энг кўп жозиба бағишлайди... Асарни ўқиб, биз уларнинг орасида яшагандек бўламиз”. Дарҳақиқат, “Бобурнома” ўзбек тилидаги дастлабки мемуар ва тарихий-илмий асар бўлиб, унда Мовароуннаҳр, Хуросон, Афғонистон ва Ҳиндистонда 1494-1529-йиллар мобайнида бўй берган воқеалар тасвирланади. Асарда ижтимоий-табиий фанлар, тарих, фалсафа, фикр, дин таълимоти, тилшунослик, жуғрофия, табиатшунослик, маданиятшунослик, деҳқончилик, боғдорчилик ва бошқаларга оид аниқ ва ҳанузгача ўз тарихий ва илмий аҳамиятини ёқотмаган маълумотлар, илмий асосланган ҳулосалар келтирилган.

Бобур асарда ўз замондошлари: ҳукмдорлар, уламолар, шоирлар, санъаткорларнинг сурат ва сийратларини ўзгача моҳирлик билан тасвирлай оладик, бу маълумотлардан фойдалана олган ҳар қандай уста расм мукамал портрет яратишга қодир. Хусусан, Бобурнинг ўз падарбузруквори ҳақида келтирган маълумотларига асосланиб, Фарғона ҳокими Умар Шайх Мирзонинг ҳукмдорликка хос қўйидаги жиҳатларини кўрсатиш мумкин:

- ақл-заковатлилик;
- саҳоватлилик;
- жасур ва мардонаворлик;
- ожизларга ғамхўрлик;
- хушхулқ ва хушсуҳбатлилик;
- поклик;

## •ЭЪТИҚОДЛИЛИК.

Асарда ўз замонасининг қудратли ҳукмдорларидан бири Ҳусайн Бойқарога шундай баҳо берилади: “Султон Ҳусайн мирзо кордон ва соҳиб тажриба подшоҳ эди”. Аммо кейинчалик Ҳусайн Бойқаро умрининг охирларида ичкиликка берилиб, мамлакатни оғир аҳволга солиб қўйганини Бобур кўниб ёзади.

Қолаверса асарда Ҳусайн Бойқаро ва ўғли Бадиуззамон ўртасидаги низоли ҳолатлар ҳам келтириб ўтилган: “Ушбу йи Султон Ҳусайн мирзо ва Бадиуззамон мирзо орасида ғиёқорлар урушга тортти. Тафъили булдурким, ўтган йил Балхни ва Астрободни Бадиуззамон мирзога ва Музаффар мирзога бериб, юкундуруб эдиларким, нечук мазкур бўлди, ўшул муддатдин бу муддатқача ғалаба элчилари бордилар ва келдилар.

Бизга малумки Бобур ҳам барча темурийзода сингари Самарқанд тахтини эгаллаш иштиёқида эди. У бу орзусига эришади ҳам, аммо Андижондаги мулозимларининг ҳиёлати сабаб Самарқанд ёки Андижонни танлашига тўғри келади. Бу орада Бобурга пири Хожа Мавлоно қози ва онасидан шундай мазмундаги хатлар келадикки Бобур буни қўйидагича келтиради: “Муҳосара муддатида менинг волидаларимдин ва Хожа қозидин муттасил, бу мазмун била хатлар келур эдиким, бизларни мундоқ муҳосара қилиб турлар. Агар келиб фарёдимизга этмасангиз иш вуболб ўлғусидур. Самарқанд Андижон кучи била олилиб эди. Агар Андижон иликта бўлса, яна тенгри рост келтурса, Самарқандни иликласа бўлур. Мутаоқиб бу мазмун била хатлар келди”.

Асарда Бобур ўзининг ашаддий рақиби Шайбонийхон билан содир этилган воқеаларга ҳам алоҳида тўхталиб ўтади. Жумладан, Султон али мирзони онаси Зухробеги оғанинг ақлсизлиги сабаб ўғлининг ҳалок бўлганини қўйидагича тасвирлайди: “Хабар келдиким, Шайбонийхон Бухорони олиб, Самарқанд устига мутаважжих бўлди...Кешга келгандин бир-икки ҳафтадин сўнг хабар келдиким, Султон Али мирзо Самарқандни Шайбонийхонга берди. Тафъили булдурким. Султон Али мирзонинг онаси Зухробеги оға билмаслигининг ва беақллигининг махфий Шайбонийхонга киши юборур, бу мазмун билаким, Шайбонийхон ани олур бўлса, ўғли Шайбонийхонга Самарқандни бергай. Отасининг вилоятини олғондин сўнг Султон Али мирзога бергай”.

Бобур сўзларини давом этар экан хотин кишининг гапига кириб, ўз ҳаёти ва мамлакатни хавф остига қўйган Султон али мирзони ҳукмдорликка нолойиқ ҳатти-ҳаракати учун ўз бошига этганини такидлаб ўтади: “Бу беш кунлик ўлар жон учун ёмон от била борди. Хотин сўзига кириб, ўзини неқномлар чаргасидин чиқарди. Мундоқ кишининг вақоеи мундин ортуқ битиб бўлмас. Бу ёъсунлуқ шанёъ ҳарокатни мундин ортуқ эшитиб бўлмас”.

Бобур иккинчи бор Самарқанд тахтини Шайбонийхон қўлидан олганида унга замонасининг машҳур кишиси Алишер Навоийдан табрик келганини қўйидагича ёзади: “Бу иккинчи навбат Самарқандни олғонда, Алишербек тирик эди. Бир навбат манга китобати ҳам келиб эди. Мен ҳам бир китобат юборуб эдим, орқасида турки байт айтиб, битиб йибориб эдим. Жавоб келгунча тафриқа ва ғавғо бўлди”.

Асарда Бобур Навоий ҳақида бир неча бор тўхталиб ўтади: “Алишербек назари ёъқ киши эди. Туркий тил била то шеър айтибтурлар, ҳеч ким онча кўп ва ҳўб айтқон эмас...Аҳли фазл ва аҳли ҳунарға Алишербекча мураббий ва муқаввий маълум эмаским, ҳаргиз пайдо бўлмиш бўлғай...Ўғул ва қиз аҳлу аёл ёъқ, оламни тавре фард ва жарийда ўткарди. Мирзодин нима олмас, балки

йилда мирзога куллий маблағлар пешкаш қилур эди. Султон Ҳусайн мирзо Астробод черикидин ёнғонда истиқболига келди, мирзо била кўрушуб кўпкунча, бир ҳолати бўлди, кўполмади, кўтариб элтдилар. Табиблар асло ташхис қила олмадилар. Тонгласига ўқ тенгри раҳматиға борди”.

“Бобурнома” билан танишиб биз Алишер Навоий билан боғлиқ қуйидаги қатор масалаларни ойдинлаштиришимиз мумкин:

- Алишербекнинг бадий ижодда тенги йўқлиги, туркий тилда Навоийчалик к ўп ва яхши асарлар ёзган шоир йўқлиги, яъни Алишер Навоийнинг ўзбек адабиёти тарихидаги ўрни ва аҳамияти беқиёс эканлиги;
- Алишербекнинг “Аҳли фазл ва аҳли ҳунарға” ғамхўр ва мураббий бўлганлиги, унинг кўмаги билан Устоз Қулмуҳаммад, Шайхи Нойи, Ҳусайн Удий, Устоз Беҳзод, Шоҳ Музаффар каби созанда, мусаввирларнинг камолотга етганлиги;
- Алишербекнинг кўп хусусиятларга эгалиги, нозик табиат бўлганлиги;
- Навоийгача ҳеч ким у қадар кўп ҳайрли қурилиш ишлари қилмаганлиги;
- Шундай улуғ зотнинг ўғил-қиз кўрмай, аниқроғи уйланмай ёлғиз ўтганлиги;
- Ҳусайн Бойқародан моддий ёрдам олмасдан, балки унга моддий жиҳатдан кўмаклашганлиги;
- Ва ниҳоят, Ҳусайн Бойқарони Астрободдан ғалаба билан келаётганда кутиб олишга чиқиб, тўсатдан бетоб бўлиб, эртаси куни оламдан ўтганлиги.

Бобур Самарқанд мудофаси учун хон додаси, иниси Жаҳонгир мирзо ва бази бекликлардан кўмак кучи олсада, ўша даврда қудратли икки ҳукмдор Ҳисор ва Қундуз ҳокими Ҳусравшоҳ ва Хуросон ҳукмдори Ҳусайн Бойқаро ва ўғли Бадиуззамонлардан кўмак кучи келмаганини изтироб билан ёзади: “Султон Ҳусайн Мирзодек соҳиб тажрибалик подшоҳдинким, Шайбонийхоннинг афъол ва атворини мирзодин яхшироқ киши билмас эди, ҳеч киши кўмакка келмади. Бадиуззамон Мирзодин ҳам киши келмади. Ҳисравшоҳ худ ўзининг таваҳҳумидин киши йибормади. Чун бемиқдор ёмонлиқлар андин нисбат бу хонаводаға воқе бўлуб эди, биздин кўркунчи кўпрак эди”.

Урушда енгилган Бобур дашти қипчоқликларнинг жанг усули ҳақида юксак баҳо бериб ўтади: “Ўзбакнинг урушта бир улук хунари ушбу тўлғамадур, ҳеч уруши тўлғамасиз бўлмас. Яна бир будурким, илгари ва кейин бек ва навкар тамом ўқ қўюб жиловлуқ келадурлар, ёнғонда ҳам паришон ёнмай жиловлуқ ёнадурлар”.

Бобур кимлар билан жангларда тўқнаш келган бўлса уларнинг тажрибаларини ўрганган:

- шайбонийлардан урушнинг “тўлғама” усулини;
- мўғуллардан пистирма қўйиш;
- афғонлардан порохли милтиқ ишлатиш;
- турклардан эса отлик қ ўшинни унумли ишлатишни ўзлаштиради.

Ҳиндистондаги хилма-хил қабила ва халқларнинг урф-одат ва расм-русмларига қараб иш кўра бошлади. Ҳинд олимларидан Шайхарани ўзига вазир қилиб олади. Бобур ўғли Ҳумоюнга бағишлаб ёзган хатларидан бирида ҳукмдорга зарур қуйидаги жиҳатларни ўғлига тавсия этади:

- бошқарув борасида ёлғиз қарор чиқармаслик;
- иш кўрган бек ва шаҳзодалар билан кенгашиб, маслаҳатлар олиш;
- халқ билан алоқада(муносабатда) бўлиб туриш.

“Бобурнома” асарини ўқиб биз Бобурнинг олийжаноб ва улуғ ҳукмдорга хос қуйидаги фазилятлар соҳиби эканлигини биламиз:

- сабр-қаноатлилик;
- моҳир саркарда ва дипломат;
- мард ва тадбиркор;
- ватанпарвар ва халқпарвар;
- юксак ақл-заковатлилик;
- илм-фан ҳомийси;
- меҳр-шафқатлилик ва ғамхўрлилик;
- саҳоватпеша ва хушхулқ;
- интизомлилик.

Бу сифатларнинг далили этиб Бобур ҳаётига доир қуйидаги жараёнларни кўрсатиш мумкин:

- - мураккаб ҳаёт ёлида турли зиддиятли вазиятлардан моҳирона чиқиб кетиши;
- - умумий душманга қарши теурий ҳукмдорларни яқдилликка даъват этиши;
- - оз сонли қўшини билан бир неча бор ўзидан сон жиҳатидан анча устун рақибларни тор-мор этиши;
- - Афғонистон хўжалиги ва маданиятига катта этибор қаратиши;
- - ҳинд халқини ғайриддинлар солиғидан озод этиши ёхуд уларнинг урф-одат ва расм-русмларини ривожланиши учун шароит яратиб бериши.

Эдуард Холден:” Бобур феъли-сажиясига кўра Цезарга қараганда севишга арзигулиқдир”.

Жавоҳарлал Неру:”Бобур дибар шахс, Уйғониш даврининг типик ҳукмдори, мард ва тадбиркор одам бўлган, у санъатни, адабиётни севарди, ҳаётдан лаззатлана оларди. Унинг набираси Акбар яна ҳам дилбарроқ бўлиб, кўп яхши фазилятга эга. ...”

XV аср охири ва XVI аср бошларида яшаган Мавлоно Муҳаммад Қози ўзининг “Ҳукмдорга ўғитлар” номли рисоласининг “Давлатни бошқармоқ шартлари” бандида бошқарувнинг ўзига хос талаблари ва қоидалари ҳақида қатор тавсияларни беради. Жумладан, давлатни бошқармоқ шартларини қуйидагича изоҳлайди:

1. Ўзини фуқаролардан бири деб тасаввур қилиш.
2. Муслмонларнинг ҳожатларини чиқариш.
3. Тансиқ таомлар ва башанг кийимларга ружу қўймаслик.
4. Мулойим сўзлаб, асоссиз қўполлик қилмаслик
5. Ҳукм чиқаришда сусткашлик ва иккиюзламачилик қилмаслик ҳамда ҳақиқат ва шариатга қарши бормаслик.
6. Мамлакатга таҳдид этадиган хатардан ғофил қолмаслик.
7. Дин уламоларини зиёрат этиш.
8. Халқни ўзидан қўрқитмаслик, раъиятнинг муҳаббатини қозониш.
9. Зўравон амалдорларнинг зулмига бепарво қарамаслик.
10. Фаросат.

Фуқароларнинг подшоҳ олдидаги ҳақлари ҳақида эса қуйидагилни билдиради:

- тавозели бўлиш;
- мағрурланиб такаббурлик қилмаслик;

- фосиқлар, ғаразгўйлар ва ҳасадгўйлар сўзларини эшитмаслик;
- бирон айби ё камчилиги учун бирон одамга ғазабини сочмаслик ва имкони бўлса уни афв этиш.

Ушбуларни бажариш подшоҳ ва ҳокимга вожибдир.

Хулоса ўрнида: Буюк саркарда Шох ва шоир Захриддин Мухаммад Бобурнинг "Бобурнома" асарини бугунги ёшларимизда давлатни бошқариш санъати, ҳуқуқий масалалар ечимини ўрганишда ҳамда келажакда раҳбар сифатида шаклланишида муҳим дастурамал манба вазифасини бажаради.

## REFERENCES

1. Дадашева, Ақида Абдужаббаровна. "ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ-КОНСТИТУЦИЯВИЙ ИСЛОҲОТЛАР ДАВР ТАЛАБИ." *Academic research in educational sciences* 3.10 (2022): 288-291.
2. Дадашева А. А. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ-КОНСТИТУЦИЯВИЙ ИСЛОҲОТЛАР ДАВР ТАЛАБИ // *Academic research in educational sciences*. – 2022. – Т. 3. – №. 10. – С. 288-291.
3. Дадашева А. А. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ-КОНСТИТУЦИЯВИЙ ИСЛОҲОТЛАР ДАВР ТАЛАБИ // *Academic research in educational sciences*. – 2022. – Т. 3. – №. 10. – С. 288-291.
4. Дадашева А. А. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ-КОНСТИТУЦИЯВИЙ ИСЛОҲОТЛАР ДАВР ТАЛАБИ.
5. Дадашева А. А. ДАВЛАТ ХИЗМАТИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШ ШАРОИТИДА ҲОКИМЛАР ФАОЛИЯТИ УСТИДАН ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ // *Academic research in educational sciences*. – 2022. – Т. 3. – №. TSTU Conference 1. – С. 117-122.
6. Abdinazarova F. O. K. Q., Dadasheva A. A. FUQAROLIK HUQUQI: O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING YANGI KONSTITUTSIYASI VA XORIJIY DAVLATLAR KONSTITUTSIYALARIDA // *Academic research in educational sciences*. – 2022. – Т. 3. – №. TSTU Conference 2. – С. 305-311.
7. Dadasheva A. A. Main Directions of Activities of Local Executive Authorities in New Uzbekistan // *International Journal of Social Science Research and Review*. – 2023. – Т. 6. – №. 5. – С. 377-383.
8. Dadasheva A. A. THE ROLE OF MASS MEDIA IN THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN NEW UZBEKISTAN // *Educational Research in Universal Sciences*. – 2023. – Т. 2. – №. 4. – С. 203-207.
9. Dadasheva, Akida Abdujabbarovna. "THE ROLE OF MASS MEDIA IN THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN NEW UZBEKISTAN." *Educational Research in Universal Sciences* 2.4 (2023): 203-207.
10. Dadasheva, Akida Abdujabbarovna. "Main Directions of Activities of Local Executive Authorities in New Uzbekistan." *International Journal of Social Science Research and Review* 6.5 (2023): 377-383
11. Умарова, Р. (2015). Некоторые аспекты взаимоотношений природы, человека и общества во взглядах Абу Али Ибн Сино и Абу Райхан Беруни. *Theoretical & Applied Science*, (10), 127-129.
12. Умарова, Р. Ш. (2019). Основы духовно-нравственного воспитания молодежи в трудах Абу Райхана Беруни. *Проблемы науки*, (4 (40)), 56-57.
13. Умарова, Р. Ш. (2020). Натурфилософия Абу Райхана Бируни. *Вестник науки и образования*, (4-1 (82)), 35-37.
14. Umarova, R. S. (2019). Fundamentals of spiritual and moral education of youth in the works of Abu Rayhan Beruni. *Problems of science*, no. 4 (40).

- 
15. Дадашева А. А. ПРАВО СВОБОДНО ПОЛУЧАТЬ И РАСПРОСТРАНЯТЬ ИНФОРМАЦИЮ – ВАЖНЫЙ ФАКТОР НЕПОСРЕДСТВЕННОГО ОБЩЕСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ НАД ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И УПРАВЛЕНИЯ //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. TSTU Conference 2. – С. 14-19..
  16. Dadasheva A. A. Main Directions of Activities of Local Executive Authorities in New Uzbekistan //International Journal of Social Science Research and Review. – 2023. – Т. 6. – №. 5. – С. 377-383.
  17. Dadasheva A. A. Main Directions of Activities of Local Executive Authorities in New Uzbekistan //International Journal of Social Science Research and Review. – 2023. – Т. 6. – №. 5. – С. 377-383.